

УДК 316

БОНДАР Г.

ГЕНДЕР ТА ПОНЯТТЄВО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ ГЕНДЕРОЛОГІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ГЕНДЕРУ ТА ГЕНДЕРНИХ СТУДІЙ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено реконцептуалізації базових понять гендерних студій та визначенню логіко-сміслових відношень між поняттями “гендер”, “гендерна система”, “гендерна стратифікація”, “гендерна культура”, “гендерний контракт”.

Ключові слова: гендер, гендерна система, гендерна стратифікація, гендерна культура, гендерний контракт.

Постановка наукової проблеми. Гендерні студії (вивчення гендеру) увійшли до наукового дискурсу в західноєвропейських країнах, США і Канади на початку 80-х рр. ХХ ст. А ще в 60-ті рр. ХХ ст. поняття “гендер” в сучасному розумінні – “співвідношення людей різної статі”, “соціальний конструкт статі” – було невідоме і вживалось лише на позначення граматичної категорії, яка дослівно перекладається українською мовою як “рід”. Гендерні студії, насамперед, були пов’язані зі спробами концептуалізації гендеру не стільки на науковому, скільки на публіцистичному та політико-ідеологічному рівні. Активне послуговування в науковому обігу багатьох європейських країнах поняттям “гендер” у новому значенні свідчить, що останніми десятиріччями відбулася соціологізація цього поняття в руслі усвідомлення зв’язку гендеру із соціальною структурою суспільства, його базовими політичними, економічними та духовно-ідеологічними інституціями.

Запровадження поняття “гендер” було спричинене необхідністю подолання поглядів на різні статеві риси та ролі як вияв “природних” якостей. Отже, наприкінці ХХ ст. гендерну роль розглядали не лише як вияв заданих природою особливостей, а і як систему соціальних очікувань щодо адекватної рольової поведінки; не як природну стать, а як “соціально-культурний конструкт”. Із цього погляду, деякі характерні риси жінок (наприклад, емоційність, схильність до самопожертви, орієнтованість на сім’ю і дітей) виступали не як природні якості, а як характеристики, сформовані певним типом соціальної системи.

Цілі статті та постановка завдань. Метою статті є побудова схеми співвідношення між базовими концептами гендерології, соціології гендеру та гендерних студій. Завданнями статті, у зв’язку з вищезазначеним, є: а) реконцептуалізація базових понять гендерних

студій; б) визначення логіко-сміслових відношень між поняттями “гендер”, “гендерна система”, “гендерна стратифікація”, “гендерна культура”, “гендерний контракт”.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі концептуальної уніфікації поняттєвого апарату гендерних студій при встановленні розбіжностей та зон перетину цього поняттєвого апарату із соціологією гендеру та гендерологією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано вирішення наукової проблеми. Деякі автори, які орієнтовані на гендерну проблематику, вважають [5], що вперше термін “гендер” було запроваджено у науковий обіг американським психоаналітиком Р. Столлером у праці “Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності” (1968) [5, с. 78]. Автор визначав “гендер” як поняття, що виражає психологічні, соціальні, культурні особливості статі, відносно незалежні щодо власне біологічної статі. Тим самим було закладено вирізнення понять “маскулінність” і “фемінність”, що не пов’язані безпосередньо із біологічною статтю, а виражають суб’єктивно-психологічну і соціально-рольову самоідентифікацію.

Варто відзначити, що Р. Столлера не можна вважати засновником цього поняття. Набагато раніше австрійський психолог О. Вейнінгер [5, с. 80] охарактеризував цей соціально-рольовий диморфізм (дихотомію), характеризуючи психологічну стать як дещо, протиставлене тілу. На основі такого протиставлення О. Вейнінгером було виділено два справжніх і два змішаних гендери (Ч-Ч, Ч-Ж, Ж-Ж та Ж-Ч).

Такий підхід завдяки фундаторам гендерних студій було підтримано багатьма соціологами, він започаткував новий напрям соціальних досліджень – гендерних студій. Тепер термін “гендер” вживається в різних значеннях: як позначення статі – “соціальна стать”; як очікування того, що повинні робити чоловіки та жінки.

Однак, ми повинні дещо уточнити визначення цього поняття: гендер являє собою сукупність інтерналізованих соціальних ролей, які забезпечують фіксацію на рівні суб’єктивно-психічної самоідентифікації особи та соціальної групи свідомісних та поведінкових патернів (стереотипів), що характеризують носія певної біологічної статі. Іншими словами, гендер описує типову статево-рольову поведінку та патерни свідомості, що супроводжують функціонування психічної самоідентифікації чоловіків та жінок в їх біологічній даності. При цьому гендер не є залежним від цієї біологічної даності, оскільки виражає прескриптивну стать, а не факт природи (фізіології).

Семантичне поле цього поняття ще не до кінця окреслене та інституціоналізоване в соціології. Проте, в науковому дискурсі часто послуговуються терміном “гендерологія” (гендерний підхід), використовуючи їх як синонімічні.

Гендерний підхід може включати в себе:

а) окрему гендерну теорію, яка вивчає родину та соціальні відносини статей;

б) універсальну концепцію патріархату як системи панування в суспільстві;

в) загальнометодологічний підхід, що розглядає відносини статей як відношення влади [2, с. 144].

В сучасних дослідженнях можна зустріти також інтелектуальні проекти інституціалізації *фемінології* як складової гендерології.

Група російських дослідників, що поділяє зазначений погляд на виділення фемінології як особливого напрямку досліджень, зазначає таке: “Об’єкт гендерології – закономірності соціального конструювання статі. Предмет гендерології – закономірності репрезентації соціальних особливостей статі (гендер)... Фемінологія (від лат. *femina* – жінка) – це наука про становище і роль жінки в суспільстві. Вона виступає в двох аспектах: як наука і як навчальна дисципліна, новий компонент професійного навчання, вперше впроваджений при підготовці фахівців у галузі соціальної роботи. Об’єктом фемінології є закономірності соціального становища жінок, а предметом фемінології – соціально-політичні, економічні, соціально-психологічні закономірності вирішення жіночого питання (дискримінація жінок, нерівність статей).

Фемінологія розглядає сукупність соціально-економічних, політичних, правових, соціо-культурних умов, що склалися в суспільстві для реалізації спільних з чоловіками і специфічних інтересів жінок, забезпечення їх життєдіяльності в усіх сферах суспільного життя. Таке сучасне визначення фемінології. Звідси випливає, що головним об’єктом фемінології є жінки” [3].

Відмежування емпіричних досліджень гендеру від політико-ідеологічних проектів супроводжує становлення *гендерної соціології*. Стрижнем її наукового інтересу є проблематика соціально-рольових моделей поведінки носіїв різних гендерних ідентичностей в різних сегментах соціального простору, інституціях та соціальних групах. Поняття “*гендер*” (*gender*) означає сукупність соціально-рольових стереотипів, які, будучи спроекованими на представників біологічної статі (чоловічої та жіночої), задають соціальні очікування щодо їх самоідентифікації та нормативно-прийнятної/неприйнятної поведінки.

В сучасному суспільстві досить поширені вияви маскулінності у жінок і фемінності у чоловіків, що відображають результати загальносвітового процесу *гендерної трансфігурації*, систематизовано дослідженого в працях Е. Гідденса [3, с. 150]. *Маскулінність* як гендерна диспозиція асоціюється на рівні соціальної поведінки з активністю, незалежністю, самовпевненістю, а *фемінність* – із залежністю, боязкістю, сентиментальністю. Поєднання маскулінності та фемінності, досягнуте однією особою, свідчить про її *андрогінність* (від грец. *androgynos* – двостатевий). Маскулінність, фемінність та андрогінність є передумовами більш-менш варіативних моделей соціальної поведінки. Андрогінна особа

має більший вибір варіантів моделювання поведінки, є гнучкішою щодо соціального пристосування (адаптації). С. Бем [4, с. 65] пояснювала андрогінність як індивідуальну здатність особи залежно від конкретних ситуативних умов діяти водночас по-жіночому і по-чоловічому.

Однією з перших праць, де наявне встановлення концептуальних відмінностей між поняттями “стать” і “гендер”, була праця Г. Рабін “Обмін жінками” [4, с. 72]. Застосовуючи методи психоаналізу та структурної антропології, автор дослідила символічне значення факту обміну жінками в архаїчних суспільствах, дійшовши висновку, що саме обмін жінками між племенами відтворює чоловічу владу і структури ідентичності, які відносять жінок винятково до сімейної сфери й оцінюють їх як біологічний фактор.

Вперше чітке визначення поняття “гендер” з’явилося у праці Р. Унгер [5, с. 80] “Про рedefініції понять стать і гендер”, в якій автор запропонувала використовувати слово “секс” (sex) у контексті позначення спеціальних біологічних аспектів людини і використовувати термін “гендер” (gender) при обговоренні соціальних, культурних та психологічних аспектів, тобто, рис, норм, стереотипів, ролей, що вважаються типовими і бажаними для тих, кого суспільство визначає як жінок або чоловіків.

Наступною важливою працею була книга А. Річ “Народжена жінкою: материнство як досвід і інститут”. Одна з основоположних ідей цієї праці полягала в тому, що гендер не є виключно “статеву прив’язаною” категорією, яка робить одних жінок маскулініними, а інших – фемінними (або ж чоловіків – маскулініними, фемінними або андрогінними), але що гендер скоріше є знаком позиції субординації, який визначає первинні відносини влади [4, с. 73].

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Сьогодні гендер як соціально-рольова стать, на відміну від біологічної статі, можна розглядати як один з базових вимірів соціальної структури суспільства (разом із класовою належністю, віком та іншими характеристиками), що організують соціальну систему. Тобто, є всі підстави говорити про гендерну стратифікацію.

Гендерна стратифікація – це певним чином структуровані відносини між гендерними групами, що визначають їх соціальні ролі та статуси, й пов’язані з ними індивідуальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сексуальності, сімейній сфері та репродуктивній поведінці. Гендерні статуси діють в рамках культурного простору мовного суспільства, тобто, гендерам відповідає *гендерна культура*.

Гендерна культура – це система цінностей та відповідних їм нормативних установок, що регулюють відносини між гендерними групами в умовах певної моделі гендерної стратифікації. Гендерна культура дає можливість обґрунтувати (легітимувати) соціальну цінність чоловічої та жіночої статі, встановити межі типово чоловічого і типово

жіночого в поведінці, задати набір стимулів та обмежень щодо різних патернів свідомості та поведінки тощо.

Саме тому сучасні вчені говорять навіть не про гендер, а про *гендери*, підкреслюючи вживанням множини той факт, що ця категорія історично і культурно змінюється. Те, що вкладається в зміст виразу “бути жінкою” або “бути чоловіком”, змінюється від покоління до покоління, відрізняється у різних расових, етнічних, релігійних групах так само, як і у різних соціальних верствах. Про це свідчать історичні та етнографічні дослідження. Гендерна система передбачає методологічне розуміння гендеру як однієї зі стратифікуючих функцій суспільства і організованої нерівності між маскулініними, фемінними, андрогінними, інвертними та первертними гендерними групами. Методологічне значення поняття гендерної системи полягає в тому, що воно застосовується відносно аналізу відносин рівності/нерівності, прийняття/дискримінації, схвалення/несхвалення (осуду, негативного санкціонування), свободи/обмежень тощо між зазначеними групами. Так, в умовах гендерної системи європейських суспільств емансипативна поведінка жінок сприймається (переважно) схвально та із заохоченням. У Китаї та Японії такі поведінкові патерни стримуються на рівні системи соціалізації засобами більш-менш експліцитних негативних санкцій. Гендерна система Швеції та Канади припускає толерантне ставлення до носіїв інвертного гендеру (бісексуалів, гомосексуалів) в інституціалізації особливих форм сім’ї, тоді як гендерна система Росії унеможлиблює (принаймні, на рівні правових норм) таку толерантність і виправдовує гомофобію та дискримінаційне ставлення до гендерних меншин.

Гендерна стратифікація припускає, що гендер існує одночасно в структурному поділі суспільства, в його символічних значеннях і в індивідуальних ідентичностях, тобто, як відносини великих гендерних груп, властиві їм символічні системи та статусно-рольові образи, що припускають ідентифікацію/деідентифікацію з ними. Результатом цих процесів є укладення *гендерного контракту*.

Попередня концептуалізація тезаурусу гендерних студій дає змогу отримати такі *висновки*. В кожному суспільстві існує гендерна система як сукупність інституційно-ієрархізованих статусно-рольових взаємодій, що відтворює нормативний порядок доступності певних ресурсів та відповідних їм соціальних можливостей для носіїв різного гендеру (включаючи як домінантні (системоутворювальні) гендери, так і гендерні меншини, які є в кожному суспільстві). Саме вона визначає рівень привабливості/непривабливості, прийнятності/неприйнятності того чи іншого системоутворювального чи периферійного гендеру (гендерної групи) з погляду його розташування в гендерній стратифікації.

Список використаної літератури

1. Берн Шон. Гендерная психология / Шон Берн. – СПб. : Алетейя, 2002. – 344 с.

2. Гурко Т.А. Критика концепции половых ролей / Т.А. Гурко // Теория и методология гендерных исследований : курс лекций / [под ред. О.А. Ворониной]. – М. : Альта, 2001. – С. 144–156.

3. Здравомыслова Е. Кризис маскулинности в позднесоветском дискурсе / Е. Здравомыслова, А. Темкина // О мужестве : сб. ст. / [сост. С. Ушакин]. – М. : Фонд Ковалева, 2002. – С. 80–98.

4. Lauretis Teresa De. Technologies of Gender: Essay on Theory, Film and Fiction / Teresa De Lauretis. – Bloomington, 1987. – 309 p.

5. Ruerup Reinhard. Geschlecht und Geschichte: Ein Kommentar // Die Zukunft der Aufklaerung / Reinhard Ruerup. – Frankfurt am Main, Kohl-Verlag, 1988. – 222 s.

Бондар Г. Гендер и понятийно-категориальный аппарат гендерологии, социологи гендера и гендерных студий: к постановке проблемы

Статья посвящена реконцептуализации базовых понятий гендерных студий и определению логико-смысловых отношений между понятиями “гендер”, “гендерная система”, “гендерная стратификация”, “гендерная культура”, “гендерный контракт”.

Ключевые слова: *гендер, гендерная система, гендерная стратификация, гендерная культура, гендерный контракт.*

Bondar G. Gender and the Conceptual-categorical Apparatus of Genderology, Sociology of Gender and Gender Studios: Statement of the Problem

The article is devoted to reconceptualization of basic gender-studies-concepts and definition of logic-content relations between concepts “gender”, “gender system”, “gender stratification”, “gender culture”, “gender contract”.

Key words: *gender, gender system, gender stratification, gender culture, gender contract.*

Надійшла в редакцію 15 вересня 2011 року